

S Z E M L E

TANULMÁNY BRANKO MILJKOVIĆRÓL

Petar Džadzić: *Branko Miljković ili neukrotiva reč*. Prosveta, Beograd, 1965.

1961. február 11-én, huszonhét éves korában öngyilkos lett a „költők hercege” (már életében így hívták), Branko Miljković. Versei, életműve konkrétan hatottak a fiatal szerb költőgenerációra, mint például Popa vagy Pavlović, neve állandóan köztünk élt, ám csak a napokban, négy évvel halála után jelent meg az első érdemleges tanulmány róla, és összegyűjtött versei is most hagyták el a sajtót. (Branko Miljković: *Pesme*. Prosveta, Beograd, 1965.)

A tanulmány szerzője Petar Džadzić, a barát és kritikus. Tanulmányában megmutatta, hogy nincs hálátlanabb kötelesség, mint öngyilkos költőről írni, mert az öngyilkosság, mint Camus mondta, központi filozófiai probléma („Csakis egy igazi filozófiai kérdés létezik, és ez az öngyilkosság”. Camus: *Sziszüphosz mítosza*), amely, ha a költőről van szó, modern, bátran állíthatjuk, korunk legmodernebb mítoszává válhat. Nemcsak autentikussá teszi az életművet, ahogy sokan hiszik, hanem eleve tagadja is, vagyis az öngyilkossággal lép fel a nihilizmusnak az a formája, amely Kolakowski szerint egyedül hiteles és következetes, ez pedig már összeférhetetlen a művel, az alkotással. Téves lenne ugyanakkor kettéhasítani a költőt, ahogy ezt Miljković esetében megtették, hirdette, hogy „nem a költő ölte meg magát, hanem az ember”. Főleg Branko Miljković esetében téves ez az eljárás, mert ő költészetében is a gondolkodás szenedélyének kultuszát hirdette. („A költészet az ész

pátosza” — fogadta el Valéry definícióját.) Džadžić látta ezeket az ellentéteket, s igyekezett egy mérsékeltőbb megoldást találni: e szerint Miljković a priori magában hordott egy állandóan fokozódó destruktív elemet, amely az öngyilkosság felé sodorta. Legfontosabb érvei ennek bizonyítására a versek motívumai voltak. Valóban, Miljković verseinek egyik legfontosabb motívuma a halál, és egy ilyen magyarázat lehetséges is volna, ám véleményünk szerint Miljković, aki a „tűz-hamu” szimbólumokkal éppen a lét és anyag megsemmisülésének lehetetlenségét hirdette, nem mutathatott fel destruktív elemet a versekben. Džadžić tanulmányának jelentős részét éppen a versnek és a miljkovići élet-halál viszonynak szentelte, s érzésünk szerint tanulmányának ezek a részei a leggyengébbek.

Amikor a versnél marad, Džadžić sokkal értéke-
sebb felfedezésekre jut, bár tanulmányának kompo-
zíciója eléggé egyenetlen, nemegyszer az az érzés-
sünk, hogy az idézetek, a komparációk halmozásával
elhomályosulnak Miljković költészetének lényeges
jegyei.

Džadžić e költészet jellegzetességeit az ellentétek-
ben látja. Említettük már, hogy az első a lét és nem-
lét ellentéte, amely a destruktív elemek miatt a nem-
lét győzelmét eredményezte. Ezt vitathatónak tart-
juk, mert a meglevő két helyzetben Miljković nem
az ellentéteket, hanem a hasonlóságot, a tartósságot,
a meg nem szűnést látta meg.* Ugyanezt bizonyít-
ja a miljkovići módszer is. Miljković gondolatmene-
te, látásmódja csak nagy ritkán analitikus. Legkeves-
bé akkor, ha a tapasztalatokról van szó. Csak az
egészségről hiszi, hogy igaz, az egészhez pedig kontemp-
láció útján még a vers előtt jutott el. Ezért van az is,
hogy Miljković költői diapasonja nem széles. Dža-
džić is észreveszi, hogy Miljkovićot kitűnően képvisel-
li 15—20 vers is, melyekben egypár motívumot va-
riál.

Teljes egészében találónak valljuk azonban Dža-
džić másik észrevételét, amely szerint Miljković nagy
költői ambíciója az volt, hogy egyesítse a szürrealiz-
must és a szimbolizmust. Miljković a szürrealisták
unokájának vallja magát, s Valéry és Mallarmé az
ideálja. Reálisan mutat rá, hogy ez a fantasztikus kí-

* Csak egy példát említünk erre egy közismert verséből, amely-
ből ez a magatartás világosan látható. Természetesen majdnem
minden versén végigvonul ez, mert a tűz-hamu szimbólum
Miljković állandó szimbólumai közé tartozik. „Uzmite saku
svezeg pepela / ili bilo čega što je prošlo / i videćete da je to još
uvek vatra / ili da to može biti”. (Pohvala vatri)

sérlet csak részben sikerült; bár Miljković az esztétikai értékeket mély etikai kérdésnek látta, nem érthette el huszonhét éves koráig azt a nagy csiszoltságot, belső tökélyt, a szimbólumok szilárd szerkezetét, amit Mallarmé és Valéry hirdettek és megvalósítottak. A „szürrealisták szabadságát” pedig filozófiai fegyelmzettsége nem tűrte meg. Ám e törekvése iskolát teremtett, amely még napjaink költészetében is igen intenzíven él. (Más kérdés azonban, hogy a jellegzetes miljković-i szimbólumok: a tűz, a madár, a tűzmadár, a hamu, a kő megkövültek, megdohosodtak, és hisszük, hogy megnehezítették Miljković megértését is.)

Amennyire szenvedélyesen érvel Džadžić, amikor Miljković halálának motívumairól van szó, annyira józan, amikor a költő művének végső értékeiről szól. Kifejti, hogy Miljković költészete sohasem kapott olyan indítékot a történelmi pillanattól, mint például Popa költészete, „e költészet sohasem volt állandóan napirenden”, ám értékben nem marad le mögötte. Bár Miljković nem érte meg azokat a túlzásokat, amelyeket Popa megért, és amelyeket a történelmi pillanat (modernisták és tradicionalisták harca) követelt meg a kritikától, egyenlőknek tekinthetjük őket. Džadžić természetesen kimutatja Miljković költészetének egyenetlenségét, ezzel megrója a túlzott Miljković-imádókat, és kimondja, hogy Miljkovićnak nincs sok tökéletes verse. A költő számos versében önmagának az árnyéka csupán, és nagyon gyakran érezni, hogy az intellektuális hitelességet az intellektuális pátosz, sokszor pedig retorika helyettesíti.

Džadžić tanulmányával kapcsolatban az lehet a végső megállapításunk, hogy Miljković-tanulmánya első lépés e költészet megítélése felé, fontos próbálkozás Miljković költészetének kutatásában és a közzelmult irodalmának értékelésében. Ezért Džadžić mindenképpen értékes feladatot végzett el. A jugoszláv kritikának napjainkban e tanulmányírás nagy kötelessége s komoly eredménye lett.

(VL)

ELMULASZTOTT LEHETŐSÉGEK

Szakonyi Károly: *Túl a városon*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1964.

Ahhoz, hogy az író igazán alakjaiba hatolhasson, összetetten, sokrétűen tárja fel, anatómusként láttassa belső világukat, okvetlenül szüksége van egy bi-

zonyos megfelelő szemlélődési szöveget biztosító eltávolodásra szereplőtől; ezt csakis érzéseinek kikapcsolásával érheti el. Az igazi prózaíró ugyanis mindig anatómus, s a bonokés alkalmazása, a kutató szenvedély, mindig bizonyos hűvösen vizsgálódó beállítottságot feltételez, vagyis az irodalom relációjában, a szereplőkhöz való szenttelen viszonyulást követeli, tehát ha az író nem képes személyes rokonszenvét, együttérzését pusztán háttérben ható mozgatóerővé redukálni, s az közvetlenül nyilvánul meg, akaratlanul is a felszín alá hatoló elemzés gátjává válik, sőt ezen túlmenően, az olvasóban felébredő esztétikai élmény kialakulása mellett, az igazi együttérzés és etikai állásfoglalás kibontakozásának is akadályát képezi. Más szavakkal: az írói szenttelenség, a látszólagosan embertelen látásmód (számos egyéb funkciója mellett) éppen az emberi érzés felkeltésének leghatékonyabb eszköze is.

Mindaz Szakonyi Károly: *Túl a városon* című elbeszéléskötetének olvasásakor merült fel bennünk, mert a fiatal, második kötetét nemrég közreadó, egyébként komoly tehetségként elének álló író sorai lépten-nyomon hasonló megállapításokat váltanak ki belőlünk. Szakonyi írói vénája kibontakozásának legfőbb fékjét ugyanis éppen a mindenütt túlságosan könnyen kitapintható, egyébként a szó legigazabb értelmében vett emberi érzései jelentik. Szereplőihez, több esetben talán önmagából formált alakjaihoz, túl sok személyes és közvetlen szál fűzi, túlságosan sajnál mélyen beléjük vájni, semhogy igazán tárgyként szemlélhetné őket, s megfelelő fokon szuverén, minden izület felbontó vizsgálójuk és bírójuk lehetne. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy több esetben kitűnően felismert, komoly problémát képező emberi helyzetei, éppen csak kicsírázó magként, fejlődésük embrionális fokán láttak napvilágot, olyannyira, hogy az író kötetét túlzás nélkül akár az elmulasztott lehetőségek kötetének is nevezhetnénk.

A kötetben szereplő írások közül elsősorban a legterjedelmesebb, a szerző által némi túlzással regénynyé nyilvánított Emberi üdvözet érdemel — már igényességénél fogva is — figyelmet s bővebb vizsgálódást. Az író ugyanis főképpen ebben az írásában vetíti elének a leginkább izgató emberi szituációt, nevezetesen a szeretet nélkül maradt, igazi emberi kapcsolatok híján vergődő ember embertelenné válásának kérdését, de sajnos nem kielégítő módon közelíti meg problémáját, ami sok tekintetben felszíniséget eredményez. Az író egyébként is a könnyebben járható s a kevésbé messze vezető utat választja, ami-

kor Botos figuráját közvetve, Micskei alakján át mutatja be, s ezzel kuriózzummá fokozza le, olyan alakká, akinek halála csak valami homályos, nem is mindenképpen indokolt lelkiismeret-furdalást hagy maga után katonabajtársa lelkében, mégpedig nyilvánvalóan azért, mert így megmenekül a közvetlenül belülről való ábrázolás kényszerétől, holott Botos alakjának, infantilis szeretetre vágyásának, az emberekhez való kétbalkezes viszonyulásának, kissé bárgyú rajongásának a hadsereg iránt, végül pedig kegyetlen, hajcsár altisztté való átalakulásának és halálának közvetlen folyamatként való ábrázolása s gyökereinek feltárása rendkívül izgató, s megfelelő írói képesség esetén hálás feladat is lehet. Szakonyi azonban sajnos csupán a vázlatos feltérképezésre, elnagyolt ábrázolásra szorítkozik, s ebben Micskei is segítségére van, mert őt mindig éppen akkor távolíthatja el Botos alakja mellől, mikor a figura belső fejlődésének (illetve az azt kísérő külső tüneteknek) bemutatásában nehézségekbe ütközik. Hogy konkrétak legyünk, az írás nyolcadik fejezetében Botost még ügyefogyott, társaitól félrelökött és megalázott szegény katonaként látjuk, a kilencedikben pedig már a katonai fegyelemmel s beosztásával visszaélő fő-törzsőrmeisterként látjuk viszont — vagyis az író éppen a legérdekesebb (s a legnehezebben tetten érhető) folyamat feltárásával marad adós. Mindez természetesen megbosszulja magát, s a szerző szándéka ellenére inkább csak a lehetőségek temetőjévé fokozza le ezt a mondanivalójában sokat rejtegető elbeszélést, s ez így számos tisztázatlan kérdést és belső ellentmondást hagy bennünk maga után.

A kötet többi írása terjedelemben s igényben is messze az Emberi üdvözet mögött marad (ez különben bizonyos felemás jelleget is kölcsönöz a kötetnek), s ennek megfelelően horizontja is szűkebbre szabott. Egy részük (a Vallomások novellában ciklus négy darabja) inkább a lírai karcolat felé hajlik, s jobbára emlékek felidézésében merül ki, bár egyikük-másikuk (Homály, Néhány nap) szintén magában hordozza nagyobb arányú művek lehetőségeit is. A kötet két utolsó, Két történet cím alatt összefoglalt darabja közül főleg az Akvárium érdemel figyelmet, sajnos az alapjában jól megragadott, minden színvallástól betegesen menekülő Filippó alakja itt is sok tekintetben csak durván megformálnak mondható, s ez egyénietlenné teszi a figurát; annál is inkább baj ez, mert típusa számtalan irodalmi feldolgozásban ismeretes már. Mégis, ez az írás a kötet legsikerültebb novellájának tekinthető, csak kár,

hogy a szerző ilyen patinásan regélő mondattal kezdi: „Élt Budán, a Csiperke közben egy Filipó Gedeon nevű férfiú...”, ezt még az írás jól eltalált, rokonszenvesen gunyoros hangja sem indokolja.

Mindennek ellenére távol áll tőlünk, hogy Szakonyi könyvét kifejezetten gyengének vagy elhibázottnak nyilvánítsuk: a szerző erényei közül elsősorban kiváló hangulatteremtő ereje érdemel említést, mondanivalójának megfogalmazása általában találó és néhány kivételtől eltekintve sohasem sablonos, nyelvezete tiszta, stílusa gondosan megmunkált, sokszor egy-két rövid tómondattal is a teljesség erejével ható atmoszférát varázsol elénk, s ez olyannyira olvasmányossá teszi írásait, hogy ideig-óráig még különféle hiányérzeteinket is feledteti, maga a kötet pedig minden fogyatékosága ellenére is komoly ígéretnek tekinthető, annál is inkább, mert a budapesti televízió jóvoltából látott *Életem*, Zsóka című színművével a szerző már bebizonyította, hogy nagyobb erőbevetéssel és több elmélyüléssel a kötet szintjét jóval meghaladó teljesítményekre is képes.

(VZ)

AZ ANYANYELV SZOLGÁLATÁBAN

Nyelvművelő levelek. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964.

Az igen gazdag magyar nyelvművelő irodalom újabb művel gyarapodott. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársai, Lőrincze Lajos irányításával és Ferenczy Géza meg Ruzsiczky Éva szerkesztésében közzétették egy részét annak a gazdag anyagnak, amely az utóbbi években az Intézetben összegyűlt. Levelek, üzenetek ezek, vannak közöttük néhány sorosak, de több oldalasak is. Nyelvészek válaszolnak az érdeklődőknek, felelnek kérdéseikre, kétes esetekben döntenek, tanácsokat adnak. Helyesírásról, kiejtési problémákról, új szavakról, nyelvtani alakok helyes használatáról, az argóról, szólások, közmondások eredetéről van szó a levelekben. Olyan dolgokról tehát, amelyeknek ismerete feltétele a szép, zamatos és helyes beszédnek.

A könyv természetesen nemcsak a nyelvészeknek készült, inkább a nagyközönségnek szánták, a szakmai komolyságot mégis mindig megőrizték a munkatársak. Minden egyes válaszuk alapos előtanulmányokra épült, és gyakran nyelvtörténeti visszatekintést is adnak. A válaszok, tanácsok kiindulópontja mindig az élő nyelv, a mai nyelvhasználat, s a bot-

lások, káros hatások, tévedések, tájékozatlanság útvesztőjén át a kötet munkatársai elvezetik az olvasót a helyes megoldáshoz.

Naponta kell forgatnunk ezt a könyvet, mert mindig találunk benne valami újat, megnyugtató választ a mindennap felmerülő kérdésekre. A *Magyar nyelvhelyesség*, a *Nyelvművelő* és az *Iskolai nyelv-művelő*, valamint Lőrincze *Édes anyanyelvünk* című kötete után a *Nyelvművelő levelek* nélkülözhetetlen kézikönyve mindenkinek, aki hivatásánál fogva törődik a nyelvvel, mindazoknak, akik mélyebb kötelességérzetből őrzik és ápolják anyanyelvünket, akik szívükön viselik tisztaságát. Nemcsak olvasgatni kell hát ezt a könyvet, hanem alkalmazni, amire tanít.

Érdekes jelenségre hívja fel figyelmünket ez a kiadvány: hatalmas érdeklődés hívta életre ezt a könyvet. Mert a levelek, melyeket tartalmaz, azoknak szólnak, akik írásban vagy telefonon, esetleg személyesen intéztek kérdést az MTA Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálatához. Négy százötven választ tartalmaz a könyv, s ezeket több mint ötezer levél közül válogatták ki. Annak bizonyítéka ez, hogy az emberek nem közömbösek anyanyelvük iránt, szépen, helyesen akarnak magyarul beszélni, szabatosan fogalmazni, ápolják anyanyelvüket. S ez követendő példa.

(TL)